

РОЗДІЛ 5 ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 8.1:81.34
DOI

ЛЕКСИЧНЕ ЗАПОЗИЧЕННЯ ЯК ЗАСІБ ЗБАГАЧЕННЯ СЛОВНИКОВОГО СКЛАДУ МОВИ

LEXICAL BORROWING AS A MEANS OF LANGUAGE VOCABULARY ENRICHMENT

Есенова Е.Й.,

orcid.org/0000-0002-3843-3296

*старший викладач кафедри теорії та практики перекладу
Ужгородського національного університету*

Калинич І.Й.,

orcid.org/0000-0002-5019-585X

*старший викладач кафедри теорії та практики перекладу
Ужгородського національного університету*

Бойтор В.Ю.,

orcid.org/0009-0003-1974-2573

*старший викладач кафедри теорії та практики перекладу
Ужгородського національного університету*

У поданій статті розглядаються головні теоретичні засади явища лексичного запозичення. Метою статті є подання огляду лінгвістичної літератури, що вивчає суть процесу запозичення лексичних одиниць з однієї мови в іншу. Взаємодія різних мовних систем, яка безпосередньо пов'язана з історією та культурою народів, найяскравіше розкривається при вивченні мовних елементів, які стали спільними для двох або кількох мов. У процесі міжнародних зв'язків відбувається поповнення лексики різних мов. Якщо запозичені слова відповідають суспільній потребі у вираженні того чи іншого поняття, вони входять у лексичний склад мови-реципієнта і стають її надбанням. Питома вага запозичених слів у лексичній системі кожної мови безперервно зростає внаслідок формування глобального інформаційного простору, суспільних та економічних процесів, спрямованих на світову інтеграцію. Запозичення як динамічна підсистема лексичної системи мови-реципієнта є полем діяльності лінгвістичних універсалій. Проблеми вивчення запозиченої лексики, такі як види та ступені її асиміляції, входження іншомовного слова до лексичного складу тієї чи іншої мови, функціонування запозиченої лексики у складі мови-реципієнта є вічними проблемами мовознавства, що привертають увагу лінгвістів та викликають значний інтерес з боку носіїв мови, які не мають безпосереднього відношення до мовознавства. Актуальність даної проблематики полягає також у тому, що для сучасних мов багато в чому не вирішеною залишається проблема нормалізації та адаптації запозичених лексем у мові-реципієнті. Відсутність чітких уніфікованих норм щодо фонетико-графічної асиміляції запозичень призводить до зростання варіативності при передачі нових іншомовних слів, що, у свою чергу, не сприяє закріпленню нових мовних одиниць у коректних формах згідно правил мови-реципієнта.

Ключові слова: лексичне запозичення, іншомовне слово, мова-реципієнт, фонетико-графічна асиміляція, інтернаціональна лексика.

The studying of borrowing in linguistics is considered to be very important and interesting. The process of borrowing lexical units from one language into another is constant and cannot be prevented, as there are hardly any isolated nations and peoples in the world. The main reason for it is the globalization of all spheres of human activity. The amount of loan-words in modern languages is constantly growing as a result of social and economic processes aimed at world economic integration. The entering of a foreign word into the system of the target language, its assimilation and functioning in that language will always be in the focus of attention of linguists as well as language users. Lexical borrowing is a very complicated process. The result of it is the transformation of the word of the source language into a new lexical unit of the target language in accordance with its phonetical and grammatical peculiarities. Numerous loan words enter the system of the target language and in the course of time become assimilated in this language. The last decades are characterized by the rapid growth of borrowed lexical units in different spheres of economics, science, technology, social sciences, art, sport and music. The assimilation of loan words in the sphere of terminology has its own peculiarities. The present article is devoted to some theoretical problems of assimilation of loan-words in the target language. Linguists distinguish different stages of entering of a borrowed lexical unit into the system of the target language. In the given article we will make an attempt to analyze points of view of different linguists on this complex language phenomenon. The absence of strict unified rules of conveying of the phonetical and graphical

material of the source language by means of the material of the target language leads to the growth of different forms of one and the same lexical unit.

Key words: lexical borrowing, loan word, source language, target language, phonetical and graphical assimilation.

Постановка проблеми. Запозичення слів з однієї мови в іншу – це неминучий наслідок усного та письмового спілкування представників різних народів. Важко знайти у лінгвістичній літературі термін, який викликав би стільки різних тлумачень, як термін «запозичення». Розбіжності у його визначенні впливають насамперед з того факту, що лінгвісти вкладають у це поняття різний зміст і по-різному розуміють сам процес запозичення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення процесу запозичення лексичних одиниць має багату історію. Оскільки цей процес є безперервним, він завжди перебував у полі зору мовознавців. Вони сформулювали основні теоретичні засади вивчення даного мовного явища. Особливостям феномену запозичення та дотичною з ним проблематикою протягом останніх років також присвячено чимало наукових досліджень (див. Архипенко Л.М. [1], Битківська Я.В. [2], Кислюк Л.П. [3], Голдованський Я.А. [4], Олійник А.Д. [5], Федорець С.А. [6], Стишов О.А. [7], Петришин О.М. [8], Аyto J. [9]).

Мета статті. Головною метою даної статті є огляд лінгвістичної літератури з проблематики запозичення лексичних одиниць з однієї мови в іншу. Ми зробимо спробу проаналізувати різні точки зору на сутність цього складного мовного явища. Розглянемо особливості самого процесу запозичення та запозиченої лексичної одиниці як результату цього процесу. Проведемо чітку межу між такими поняттями як запозичена лексика та інтернаціональна лексика.

Виклад основного матеріалу. Запозичення – один з небагатьох лінгвістичних термінів, який визначається на основі його соціологічних характеристик. Під запозиченням зазвичай розуміють звернення до лексичного фонду інших мов для вираження нових понять, подальшої диференціації вже наявних та позначення невідомих раніше. Автори словника лінгвістичних термінів Д.І. Ганич та І.С. Олійник дають таке визначення цього терміну: «Запозичення – звернення до лексичного фонду інших мов для визначення нових понять і предметів, при чому часто самі ці поняття і предмети разом з їх назвами засвоюються від інших народів» [10, с. 82].

Таким чином, як неможливе життя держав, країн та народів без економічних, політичних, культурних відносин, так і неминучим є спілкування між ними, наслідком чого є взаємозбага-

чення словника. І чим довшим є мовний контакт і необхідність у ньому, тим активнішим є вплив мови-носія позначень запозичуваних реалій на мову-реципієнт. На думку Е. Хаугена, вивчення запозичень відноситься до системи діахронічної лінгвістики, однак в самий момент запозичення ми маємо справу з певним станом мови, який може вивчатися й сам по собі, а саме, ми стикаємося з одночасною наявністю в них тих самих носіїв різних мовних систем [11, с. 212].

Термін «запозичення» у лінгвістичній літературі має два значення: ним позначається сам процес використання у системі мови-реципієнта мовних елементів мови-джерела і результат цього процесу, тобто ті елементи у системі мови-реципієнта, які були внесені до неї із системи мови-джерела. Таким чином, за зауваженням Ю.О. Жлуктенка, ми «маємо справу із запозиченими словами, фразами, моделями» [12, с. 60].

Для того, щоб диференціювати якимось чином ці два значення, пропонуємо вживати два терміни: «запозичення» – для першого значення та «запозичене слово» – для другого. Таким чином, запозиченням називаємо процес переходу різних елементів з однієї мови в іншу; під елементами розуміють одиниці різних ярусів мови – фонему, морфему, лексеми, синтагми тощо. Тому можна говорити не тільки про запозичені слова, але й фонему, морфему. Отже, запозичення – це процес регулярного використання в одній мові одиниць різних рівнів структури іншої мови. Така диференціація є, на нашу думку, раціональною, і з нею не можна не погодитися.

Ситуація запозичення визначає як мову-джерело запозичення, так і мову-реципієнт, створюючи тим самим умови функціонування процесу запозичення. Виникаючи кожного разу у різних ситуаціях, він завжди характеризується певними суто лінгвістичними процедурами уведення, закономірностями та механізмами переоформлення одиниць, що запозичуються відповідно до закономірностей графіки, орфографії, фонетики, орфоепії, морфології і семантики мови-реципієнта. Кінцевим продуктом такого переоформлення є результат запозичення, тобто запозичені слова.

Дослідження запозичення як процесу (динаміка) і як сукупності іншомовних елементів у мові у певний період її існування (статика) дозволяє розуміти запозичення як процес переміщення фонологічних, морфологічних, лексичних,

синтаксичних і семантичних елементів з однієї мови в іншу. При цьому слід розрізнявати первинні елементи, які здатні до самостійного переміщення з мови у мову (лексичні, семантичні, синтаксичні), та вторинні елементи (фонетичні, фонологічні та морфологічні), оскільки вони здатні переміщуватися з однієї мови в іншу тільки у складі іншомовного слова.

Лексичне запозичення часто розглядається лише як перший ступінь іншомовного впливу. Специфіка його в тому, що слово запозичується не цілком, як повністю граматично оформлене слово, а як більш-менш неформальна одиниця лексичного матеріалу, який отримує свою оформленість лише в системі та засобами іншої мови, яка його запозичила. Тому з цієї точки зору запозичення – це не процес, а власне тільки початкове використання іншомовного матеріалу у новому для нього мовному оточенні.

Під лексичним запозиченням розуміємо усі форми передачі іншомовних моделей, які є або результатами їх відтворення у мові-реципієнті, або описовими формами утворення у ній еквівалентів цих моделей. С.І. Олексієнко стверджує, що запозичення – це «складний та довготривалий процес перетворення іншомовного матеріалу в слово, що є подібним до слів мови-одержувача» [13, с. 110].

Такі різні точки зору на суть запозичення можуть здатися суперечливими. Однак це тільки на перший погляд. Ми вважаємо, що вони дуже влучно відображають двоїстий характер явища лексичного запозичення. З одного боку, окремі зміни у мові впроваджуються окремими індивідами, тобто виникають на рівні мовлення. З іншого боку, первісне вживання закріплюється у мові лише після багаторазового повторення, і тільки в тому випадку, якщо воно спонтанно походить від різних індивідів.

Запозичення не може автоматично включатися у мову-реципієнт. Воно пов'язано з перетворенням запозиченого слова у фонетичному та граматичному планах. Виходячи з цього, П.М. Лизанець пропонує таке визначення запозичення: «Лексичне запозичення – це довготривалий мовний процес, в результаті якого слова (та їх структурні елементи) однієї мови поступово засвоюються системою іншої мови в результаті мовних, економічних і культурних відносин різних народів. Лексичне запозичення – найтиповіший і найрегулярніший вид запозичення» [14, с. 92].

Результатом процесу запозичення (запозиченим словом) вважатимемо не будь яке іншомовне слово, що епізодично вживається тим чи іншим

автором, а тільки таке слово, яке, потрапивши у мову-реципієнт, почало функціонувати як лексична одиниця в якій-небудь сфері людської діяльності на певному етапі історичного розвитку мови-реципієнта, закріпилась у її лексичному складі як член певного поля, який взаємодіє з іншими членами цього поля.

Під запозиченням часто розуміють проникнення, для надійного функціонування якого не вдається знайти синонімів у мовах, що контактують. Це засвоєння певною мовою слова-поняття за умови відсутності в ній слова-еквівалента. Результати ж мовних контактів називатимемо запозиченими одиницями, широко розуміючи цей термін і називаючи ним елементи іншомовного походження на певному мовному рівні і незалежно від структурної ієрархії, коли вони є результатами процесу взаємодії мов. Але безпосередні лексичні запозичення є лише одним із аспектів багатогранної проблеми змін у лексичному складі мови внаслідок контактування, тому що запозичуватися можуть і словотворчі префікси й суфікси, і навіть цілі синтаксичні конструкції.

Однак, лексика – найдинамічніша підсистема мови. Високу проникність лексичного ярусу для іншомовних впливів мовознавці пояснюють тим, що він ніколи не може у наявному складі повністю відобразити усю безкінечність місця людини у пізнанні навколишнього світу. Тому лексико-семантичні ряди кожної мови завжди налаштовані на появу певних інновацій. Саме завдяки цій відкритості в будь-який момент, як тільки виникає відчуття невідповідності словника знанням про навколишній світ, створюються реальні можливості його збагачення.

Розуміння запозичення як мовного відображення постійно діючого процесу контактування народів характерне й для представників зарубіжної лінгвістики. Під запозиченням вони розуміють процес змішування мов, що виникає в результаті двомовності, це вплив однієї мови на іншу. Іноді у зарубіжному мовознавстві запозичення розглядається не як процес, а як перехід та інтерференція мовних елементів [15, с. 37].

За Е. Хаугеном, запозичення – це спроба мовця відтворити в одній мові навички, що були засвоєні ним як носієм іншої мови [11, с. 211]. Це визначення має яскраво виражений історичний характер, воно вимагає, щоб лінгвіст довів стосовно кожного запозиченого елемента, що він існував первісно лише у мові А, і тільки після того, як мови А і В уперше вступили у контакт, він з'явився у мові В, а також те, що цей елемент не міг виникнути у мові В у ході її самостійного

розвитку. Тому дослідник доходить висновку, що суть запозичення полягає у відтворенні моделей однієї мови в іншій, при цьому характер даного відтворення може бути неоднаковим на різних мовних рівнях [11, с. 212].

У. Вайнрайх розглядає запозичення як початкову форму інтерференції мов в умовах двомовності. Але не можна, на нашу думку, погодитися з висновком дослідника про те, що запозичення є «простим перенесенням послідовності фонем з однієї мови в іншу» [16, с. 47]. Лексична одиниця мови-джерела служить лише «моделлю, під впливом якої в мові-реципієнті створюється її копія, складена з власного мовного матеріалу (власних фонем, що поєднуються за власними правилами сполучення)» [17, с. 15]. Саме цей висновок Ю.О. Жлуктенка береться нами за основу, і на ньому буде базуватися наше розуміння процесу лексичного запозичення та його результатів.

Розглядаючи загальні проблеми запозиченої лексики, варто звернути увагу на її зв'язок з інтернаціональною лексикою. Існують різні точки зору стосовно характеру зв'язку між цими двома групами слів. У лінгвістичній літературі склалися два напрямки, які по-різному тлумачили співвідношення цих категорій слів. Представники першого напрямку не виділяють інтернаціоналізми з кола запозичень. Вони вважають, що різниця між інтернаціоналізмами і запозиченнями полягає лише у способі їх розгляду.

Представники другого напрямку виступають проти ототожнення цих категорій слів. Вони визнають, що інтернаціоналізми мають багато спільних рис із запозиченнями, але це не привід для їх ототожнення. Насправді ці явища не можуть прирівнюватися одне до одного, тому що інтернаціоналізми – об'єктивно існуюча міжмовна категорія синхронії зі своїми специфічними характеристиками, а запозичення – це умовна для синхронії група фактів, що виділяються на основі інших, діахронічних критеріїв. Ця точка зору здається нам цілком слушною.

У плані діахронії процеси інтернаціоналізації лексичного складу мови, тобто виникнення і розвитку у ній інтернаціоналізмів, не зводяться до процесу запозичення цією мовою слів інших мов. Інтернаціоналізми будь-якого типу з'являються у результаті цілого комплексу складних взаємопов'язаних процесів. Категорія інтернаціональної лексики не може впливати з умовної групи запозичених слів, але не збігається вона і з іншомовними словами. Вона має міжмовний характер, її не можна встановити шляхом аналізу лексики однієї мови. У рамках кожної мови інтернаціо-

нальні слова можуть належати як до слів даної мови, так і до слів з інших мов.

Кількість спеціальних досліджень з питань встановлення суті інтернаціональної лексики не така вже й велика. Часто вважають, що абсолютна більшість усіх інтернаціональних слів мови складається з наукових термінів. Інтернаціоналізмом називають слово чи вираз, який належить до загального фонду ряду мов, що є близькими за своїм походженням або схожими за своїм історичним розвитком. Це слова, що є фонематичними і морфологічними варіантами слів мови-першоджерела, які розповсюдилися у неспоріднених мовах і мають у них однакове або схоже значення. Однак, на нашу думку, це зовсім не означає, що ця група слів, яка існує практично у всіх мовах, здатна призвести до утворення якоїсь єдиної мови.

У лінгвістичній літературі існує також дискусія стосовно того, у скільки мов повинно входити певне слово, щоб набути статусу інтернаціоналізму. Більшість лінгвістів вважають, що під інтернаціоналізмом слід розуміти лексеми з повним або частковим збігом семантичної структури, що походять з одного етимологічного джерела і синхронно існують принаймні у трьох неспоріднених мовах. При цьому ці слова мають характеризуватися схожістю планів вираження та еквівалентністю планів змісту. Слід також зауважити, що більшість слів, що мають статус інтернаціональних, походять з давньогрецької та латинської мов та здебільшого є термінами.

Словники лінгвістичних термінів, як правило, визначають інтернаціоналізми як слова спільного походження, що існують у багатьох мовах з тим самим значенням, але оформлені у відповідності з фонетичними та морфологічними нормами даної мови. Це слова з тим самим значенням, притаманні багатьом, зокрема неспорідненим мовам. При цьому вони зберігають близьке або спільне значення і фонетико-морфологічну будову. І здебільшого позначають поняття науки, техніки, медицини, економіки, мистецтва, спорту, політики [18, с. 382].

Ряд дослідників вважають, що інтернаціональна лексика у широкому розумінні – це лексичні запозичення, а процес інтернаціоналізації у широкому розумінні можна розглядати як процес запозичення, оскільки, щоб стати надбанням декількох мов, необхідно бути запозиченими хоча б однією з них. Цей висновок, на нашу думку, дуже влучно виражає суть зв'язку між інтернаціональною та запозиченою лексикою. Однак, якщо відділити проблему інтернаціоналізмів

від проблеми запозичень, то можна сказати, що центр ваги першої лежить у майбутньому, а суть другої – у минулому. Хоча це ні в якому разі не принижує її значення.

Останні десятиріччя можна охарактеризувати як епоху «термінологічного вибуху», до якої призвела активізація інформаційно-комунікативних процесів та бурхливий кількісний ріст термінів у різних галузях знань. Запозичення з інших мов відіграють важливу роль у інтернаціоналізації науково-технічної лексики. Згідно з деякими підрахунками, вага запозичень в окремих терміносистемах національних мов може складати 70–80%. Особливістю термінологічного запозичення є те, що воно потрапляє у мову-реципієнт письмовим шляхом, оскільки обмін науково-технічною інформацією відбувається зазвичай за допомогою наукових публікацій. Терміни-запозичення приходять у національну термінологію як готові мовні одиниці з інших мов разом з поняттями та реаліями, найменуваннями яких вони є.

Оцінюючи запозичення у складі термінологічної лексики, необхідно, на нашу думку, мати на увазі об'єктивні причини, які кожного разу сприяють запозиченню того чи іншого терміну. До цих причин, як правило, відносять пріоритет мови, на базі якої сформувалось нове поняття, певні лінгвістичні переваги запозичення, простота та словотвірний потенціал запозичених термінів. Дуже близькою до запозиченої термінології є інтернаціональна термінологія. Спільними для цих груп слів є те, що багато інтернаціональних термінів у багатьох мовах є запозиченими. У складі іншомовних запозичень будь-якої мови інтернаціо-

нальні терміни іншомовного походження займають певне місце, зумовлене їх специфікою. Коли говорять про інтернаціональну термінологію, то, як правило, мають на увазі групу слів, що є спільною для мов Європи, хоча насправді вони можуть бути розповсюджені й в інших мовах. Однією з численних груп термінів-запозичень у лексичному складі української мови є терміни-англіцизми. Їх кількість, звичайно, не можна порівнювати з кількістю термінів греко-латинського походження. Але, якщо розглядати обсяг запозичених термінів з новітніх мов, то кількість термінів-англіцизмів в українській мові буде одною з найвищих.

Висновки. Вивчення лінгвістичної літератури з проблематики запозичення дозволило нам зробити наступні висновки:

1. Процес запозичення – це переміщення мовних одиниць різних рівнів з однієї мовної системи в іншу.

2. Результатом процесу лексичного запозичення є нова лексична одиниця мови-реципієнта, яка функціонує в ній, поступово закріплюючись у її словниковому складі.

3. Основною причиною лексичного запозичення вважаємо необхідність отримати мовні засоби для позначення нових предметів і явищ, а також потребу вдосконалити рідну мову як засіб спілкування та обміну думками.

4. Інтернаціоналізми визначимо як слова, що походять з одного етимологічного джерела, характеризуються схожістю або тотожністю значення та форми, функціонують принаймні у трьох неспоріднених мовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Архипенко Л.М. Іншомовні лексичні запозичення в українській мові: етапи і ступені адаптації (на матеріалі англіцизмів у пресі кінця ХХ – початку ХХІ ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Харків, 2005. 20 с.
2. Битківська Я.В. Тенденції засвоєння та розвиток семантики англіцизмів у сучасній англійській мові : дис. ... канд. філол. наук. Тернопіль, 2008. 368 с.
3. Кислюк Л.П. Нові англійські запозичення і термінологія. *Українська термінологія*. Львів, 2006. С. 229–236.
4. Голдованський Я.А. Лексичні англіцизми як етимологічна група в системі мови-реципієнта. *Мовознавство*. 2014. № 2. С. 86–90.
5. Олійник А.Д. Роль запозичень-англіцизмів у розвитку сучасної української мікроекономічної термінології : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2002. 20 с.
6. Федорець С.А. Англійські запозичення у мові сучасної української реклами : дис. ... канд. філол. наук. Харків, 2005. 203 с.
7. Стишов О.А. Динамічні процеси в лексико-семантичній системі та словотворі української мови кінця ХХ ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації) : дис. ... д-ра філол. наук. Київ, 2003. 597 с.
8. Петришин О.М. Про новітні англомовні запозичення як засіб міжкультурної комунікації. *Вісник молодих науковців*. 2018. № 6. С. 135–137.
9. Ayto J. *Century of New Words*. New York, Oxford : Oxford University Press, 2007. 25 p.
10. Ганич Д.І., Олійник І.С. *Словник лінгвістичних термінів*. Київ : Вища школа, 1985. 360 с.
11. Haugen E. *The Analysis of Linguistic Borrowing*. *Language*. Baltimore, 1950. Vol. 26. № 2. P. 210–231.

12. Жлуктенко Ю.О. Українсько-англійські міжмовні відносини (Українська мова у США і Канаді). Київ : Вид-во Київського ун-ту, 1964. 168 с.
13. Олексієнко С.І. Процеси освоєння іншомовних слів. *Питання східнослов'янської лексикографії 16–17 ст. (матеріали симпозиуму)*. Київ : Наукова думка, 1979. С. 107–111.
14. Лизанець П.М. Угорсько-українські міжмовні контакти (на матеріалі українських говорів Закарпаття). Ужгород : Вид-во Ужгородського ун-ту, 1970. 430 с.
15. Diebold A.K. Incipient Bilingualism. *Language*. New York, 1961. № 1. P. 3–37.
16. Weinreich U. Languages in Contact. The Hague : Mouton, 1970. 148 p.
17. Жлуктенко Ю.О. Структурне співвідношення моделі і копії при лексичному запозиченні. *Вісник Київського університету*. Серія : Іноземна філологія. Київ : Вища школа, 1975. № 9. С. 15–18.
18. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни. Том 1. Донецьк : ДонНУ, 2012. 402 с.